

SUNUŞ

Yurt ve Dünya Dergisi'nin ikinci sayısı ile karşınızda olmaktan büyük mutluluk duyuyoruz. "Kültür" temalı olan bu sayıda, öncelikle Türkiye'de bir sosyoloji kültürü ve geleneği oluşturma çabaları içinde önemli bir yeri olan Sosyoloji Derneği'nin Aralık 2010 yılında gerçekleştirdiği 20. Kuruluş yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Farabi Salonunda konuşma yapan International Sociological Association (Uluslararası Sosyoloji Derneği)'un başkanı Prof. Dr. Michael Burawoy'un "Küresel Sosyoloji, Olanak ve Sınırlılıkları" isimli konuşması yer almaktadır. Uluslararası sınırların bulanıklaştığı ve hatta kimi durumlarda ortadan kalktığı bir dünyada küresel sosyolojiye neden ihtiyaç duyulduğunu bizlerle paylaşmaktadır Burawoy. "Dünden Bugüne Köprü" isimli çalışmasında Aytül Kasapoğlu, aşk ve evlilik kavramlarından yola çıkarak bilim insanının, özellikle sosyal bilimcinin toplumsal alanın her boyutları hakkında değerlendirme yapabilme becerisine sahip olması gerekliliğini Behice Boran örneğini vererek tartışmaktadır. Melike Kaplan tarafından kaleme alınan "Bir Fincan Keyif: Kahvenin Öyküsü" ise, sosyal ilişkilerimizde önemli bir sembol olan kahve ve kahvehanelerin Dünya'da, Osmanlı ve Türkiye toplumlarındaki hikayesini anlatmaktadır. Genç bir yazar olan Alparslan Bozkurt ise "Delinesir" isimli denemesi ile bu sayımıza katkıda bulunmaktadır. Son olarak, Özkan Öztürk, "Sinema ve Sinema Eleştirisinin Politik Konumu Üzerine" başlıklı yazısında sinema ve eleştirisinin politik içeriği hakkındaki değerlendirmelerini bizlere aktarmaktadır.

Bu sayımızda katkıda bulunan tüm yazarlarımıza çok teşekkür ediyor, sizlere de keyifli okumalar diliyoruz.

Zuhal Yonca Odabaş

Editör

Küresel Sosyolojinin Olanak ve Sınırlılıkları

Prof. Dr. Michael Burawoy¹

Yayına hazırlayan: Zuhâl Yonca Odabaş

Merhaba burada olduğum için çok mutluyum, fakat Türkçe konuşamadığım için çok üzgünüm. Fakat biraz önce düet yapan sanatçılar gibi biz de Neslihan ile düet yapacağız. Buraya davet edildiğim için Prof. Kasapoğlu ve Prof. Gökçe'ye çok teşekkür ediyorum. Burada otururken ve konuşmayı dinlerken Neslihan aracılığı Prof. Gökçe'nin söylediği şeyleri ile biraz anlayabildim. Ben kısa süre süreliğine bir Derneğin başkanlığını yaptım ve bu süre içinde çok yoruldum. Fakat sizler bunu 20 yıldır yapıyorsunuz ve sadece bilimsel çalışmalar değil, öğrenci yetiştirmek, derneklerle olan ilişkiler, hükümetle olan ilişkiler, uluslararası katılımlarınız bunlar muhteşem.

Prof. Kasapoğlu beni, küresel sosyolojinin sınırları ve olanakları üzerine bir konuşma yapmak üzere davet etti ve bence Türkiye bu konuyu konuşmak ve tartışmak için ideal yerlerden bir tanesi. Çünkü Türkiye Doğu ile Batı arasında bir yerde konumlanmıştır. Çok ünlü bir Türk atasözünde olduğu gibi iki cami arasında beynamaz olmaya benzer şekilde Türkiye, sadece Doğu ile Batı arasında değil; Kuzey ve Güney arasında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında konumlanmıştır. Türkiye, göç motiflerinin, jeo politik çıkarların merkezidir aynı zamanda. Bu nedenlerden dolayı Ankara'nın, küresel sosyolojinin merkezi olması gerektiğini düşünmekteyim. Sahip olduğu tarih ve geleneği, Türkiye'deki sosyolojiyi önemli bir yere koymakta. Türkiye'de sosyolojinin tarihi 1914 yılına kadar gitmekte. Bu tarihte açılan sosyoloji bölümü, dünyada ikinci açılan sosyoloji bölümü. Ayrıca, Atatürk cumhuriyeti ve devrimleri Türkiye'de sosyolojiyi önemli bir yere taşımıştır.

Ankara'ya geldiğimden bu yana, halk sosyolojisi ile ilgili pek çok şey duydum burada. Marksist sosyolog olarak anılan Behice Boran ve arkadaşları tarafından yayımlanan Yurt ve Dünya Dergisi'nin Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü tarafından yeniden yayınlanacağını öğrendim. Bu çok önemli çünkü küresel bir sosyoloji için halk sosyolojisinin olması

¹ International Sociological Association Başkanı

gerekmekte. Bu anlamda Behice Boran ve Yurt ve Dünya Dergisi'nin halk sosyolojisi için çok büyük önem taşıdığını düşünmekteyim.

Sosyoloji Derneği'nin logosunu bu anlamda çok önemli bulmaktayım. Konuşan, diyalog içinde olan iki insan figürü. Diyalog, sosyoloji için hayati bir önem taşımakta: sosyologlar arasında, sosyologlarla ile sivil toplum kuruluşları arasında, uluslar arasında diyalog çok önemli. Sizler Sosyoloji Derneği olarak bunun önemini 20 yıl önce fark ettiniz. Uluslararası Sosyoloji Derneği olarak bizler ise, henüz Küresel Diyalog isimli yeni bir gazete çıkararak bu diyalogu sağlamaya çalışmaktayız.

Bugünkü konuşmamda beş noktadan bahsedeceğim. İlk önce genel olarak, küresel sosyoloji ile onun sınırlılıkları ve olanakları hakkında konuşacağım. Daha sonra daha somuta inip, son 40 yıldır yaptığım çalışma ve araştırmalardan bahsedeceğim. Bunu yaparken küresel pazara değinip, sosyologların küresel pazarlar ile nasıl bir ilişkiye girmeleri gerektiğini anlatacağım. Üçüncü olarak, 1944'te yayımlanan "Büyük Dönüşüm" kitabının yazarı olan Karl Polanyi'nin görüşleri üzerinden bir küresel sosyoloji perspektifi geliştireceğim. Küresel sosyolojinin tarihsel ve coğrafi özellikleri hakkında konuşacağım ve sosyologların neden ve nasıl küresel pazarlar ile ilişki içine girmeleri gerektiğini, üniversitelerde neler olduğunu, üniversitelerin Pazar ile bütünleşmesi süreçleri hakkında konuşacağım. Bu konuda küresel sosyolojinin neler yapabileceğinden bahsedeceğim.

Sosyoloji, klasik olarak, tarihsel olarak ulus devlet temellidir. Marx, Weber, Durkheim, teorilerinin analizlerinin merkezinde ulus devleti yerleştirmişlerdir. Küresel sosyoloji, bir şekilde bu figürlerin niyetlerini barındırmaktadır. Son dönemlerde öne çıkan bir kavramı "Kozmopolit Sosyoloji"yi ileri süren Ulrich Beck, ulus sınırlarını aşan ve tüm dünyayı kucaklayan bir sosyolojiden bahsetmektedir. Bununla birlikte, küresel sosyoloji, kozmopolit sosyoloji kavramları konusunda şüpheli ve dikkatli olmamız gerekmektedir. Ulrich Beck'in kozmopolit sosyolojisinin aslında Alman sosyolojisini işaret etmesi gibi. Bu nedenle bu kavramları tartışırken dikkatli olmamız gerekmektedir. Küresel sosyolojinin ulus devlet temelli olması nedeni ile son dönemlerde farklı kavramlar ortaya atılmaya başlanmıştır. Çoklu evrenselcilik (multiuniversality) bunlardan bir tanesidir. Wallerstein tekli evrensellikten ziyade çoklu (plural) evrensellikten bahsetmektedir. Bunu yaparken, dünyada en güçlü olanın geri kalanların sosyolojisini etkileyebilme ve belirleyebilme olasılığını ortadan kaldırma amacını taşımaktadır. Avustralyalı feminist sosyal teorisyen Raewyn Connell, Güney Sosyolojisi (Southern Sociology) tarafından küresel sosyolojiye yeni bir cevap vermektedir.

Kuzeyin karşısında yer alan sosyologları incelemekte ve bu sosyologların Kuzey tarafından göz ardı edildiğini ifade etmektedir. Connell, pratikte nelerin yapılması konusunda fazla bilgi vermemiştir. Benim bakış açım göre, ulusal sosyolojiler olduğu kalacak, onları elbette ki değiştirmemek gerekmektedir. Bununla birlikte tabandan hareket ederek, farklı ulusların sosyolojileri ve sosyologları arasında ilişkilerin geliştirilmesinin önemli olduğunu düşünmekteyim. Küresel sosyoloji, bu şekilde yapılabilir. Ulusu ya da ulusal sosyolojiyi göz ardı ederek değil.

Şu ana kadarki konuşmam soyut düzeyde kaldı. Bundan sonra, küresel sosyolojinin nasıl olması gerektiği üzerine konuşacağım ve kendi çalışmalarımından örnekler ile somutlaştırmaya çalışacağım. Ben bir etnograferim, katılımcı gözlem yapıyorum. Çok sayıda fabrikalarda çalıştım. 1968-1972 yılları arasında Afrika'da Zambiya'da bakır madeninde çalıştım. Benim ilk çalışmam dört sene sürdü. Sömürge sonrası Zambiya'da bakır endüstrisinde neler olduğu ve bu dönüşüm içinde sınıf ve ırk ilişkileri nasıl değişim gösterdi bunu incelemeye çalıştım. Zambiya'da yaptığım bu çalışma aslında ulusal sosyolojinin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Ben 1972 yılında oradan ayrıldığımda her şey giderek daha da kötüleşmeye başlamıştı. Bakır endüstrisinde düşüş oldu ve Zambiya'nın ekonomisi bu madene bağlı olduğu için kötüleşti. IMF'nin politikalarının uygulanması sonucunda yoksulluk ve işsizlik arttı. 1970'li yıllarda ülkede hakim olan durum bu idi. 1972'den sonra Chicago'ya geldim ve Chicago Üniversitesi'ndeki doktora çalışması yaparken 1974-1975 yılları arasında yarı nitelikli işçi statüsünde makine operatörü olarak çalıştım ve burada yönetim ve emek arasında uyumlu ilişkilerin olduğunu gördüm. 1974'ten sonra geriye dönüp baktığımızda, dünyadaki rekabet yüzünden Güney Chicago'daki bakır endüstrisinin çökmüş olduğunu görüyoruz. Bununla beraber daha önceki kuvvetli sendikaların artık kuvvetli olmadıklarını görüyoruz. Buralarda bir gecekondulaşmanın olduğunu ve Afrikan Amerikalıların şehir merkezlerinden kovulup buralarda yerleşmeye başladıklarını görüyoruz.

Bahsetmiş olduğum Güney Chicago ile ilgili durumlar aslında ulusal bir bağlam içinde değerlendirilebilir. Fakat küresel kuvvetlerin de ne derece etkili olduklarını buradan çıkarmak mümkün. Kapitalizm ve rekabet ilişkileri nedeni ile ortaya çıkan durumlar. Buna ek olarak Polonya gibi sınıf bilincinin yüksek olduğu ülkelere de bakmak ihtiyacı hissettim. Bu nedenle Macaristan'a gittim. Sosyalist bir devletin ne demek olduğunu düşünmeye başladım. Sınıf bilinci nedir? Bütün bu yaşananlar 1980'lerde oluyor hala sınıf tartışmalarının olduğu zamanlar ve bu dönemde ben bir şampanya fabrikasında çalışmaya başladım. Çünkü çalışan bu sınıfın içinde olmak istedim. Ondan sonra tekstil fabrikasına geçtim. Daha sonra makine

üreten bir fabrikada çalışmaya başladım. Bunların sonunda hayalim gerçekleşti ve bir çelik işçisi oldum. Bu işçiler, çalışan sınıfın tam merkezinde olanlardı. Böylelikle, buradaki işçi sınıfı ne demektir ve bu sınıfın Zambiya'daki Amerika'daki işçilerden farkı nedir öğrenmek istedim.

1989'da ben Macaristan'dan ayrıldığımda ise, devlet sosyalizm çözülmeye başladı. Önceleri acaba demokratik bir sosyalizme doğru bir geçiş mi yaşanacak diye merak ettim ama kapitalizm ortaya çıkmaya başladı. Chicago'daki Zambiya'daki işçilere ne oldu ise buradaki işçilere de o oldu. Özelleştirme politikaları nedeni çok sayıda işçi kovuldu. Ben Macaristan'a kapitalizmi değil; sosyalizmi çalışmaya gittim. Burada yaşanan değişimler nedeni ile yeni bir sosyalist ülke bulmam gerekti ve bunun üzerine Sovyetler Birliği'ne gittim. 1990'da değişik fabrikalarda çalıştım, mobilya fabrikasında, plastik fabrikasında. Fakat 1991 yılında Yeltsin yeni düzene desteğini bildirdi ve 1991 yılı ağustos ayı sonlarında Sovyetler Birliği artık yıkılmıştı. Kuzey Rusya'da çalışırken Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte sosyal ve ekonomik yapının nasıl çöktüğünü doğrudan gözlemleme imkanım oldu. Rusya bu çöküş ile birlikte bir aile merkezli toplum haline gelmeye başladı. Ayakta durmayı sağlayanın ise kadın olduğunu gördüm. Kadın, ekonomik üretimi belirlerken, erkekler kaynak ve parayı kontrol ediyor.

Ben nereye gitsem durum kötüleşiyordu, bunlar benim suçum değildi. Şu ana kadar bahsettiğim ülkelerde- Zambiya'da, Amerika'da, Macaristan'da ve Rusya'da yaşananlar aslında küresel pazarın oluşumu ile ilgilidir. Bu nedenle küresel sosyoloji önemli ve bu sosyoloji küresel pazarı ve değişimleri dikkate almak zorundadır. Bu yüzden sosyolog olarak küresel bir tablo oluşturmak zorundayız. Konuşmanın geri kalan kısmında bundan bahsedeceğim.

1970'lerde yeni bir sürecin içine girmiş bulunmaktayız. Ben bu süreci üçüncü dalga Pazar olarak değerlendiriyorum. Ülkelerin bu gelişmelere tepkileri de farklı oldu. Bolivya'da, Brezilya'da, Küba'da en genelde Latin Amerika'da hafif sosyalizm ile tepki dile getirilirken; bazı ülkelerde gözlemlenen İslamlaşma da bir tepki olarak kabul edilebilir. Peki, sosyologlar olarak bunu nasıl anlamalıyız, nasıl anlamlandırmalıyız?

Karl Polanyi 1944'teki Büyük Dönüşüm isimli çalışmasında Pazar oluşumunu aslında insanlığa ne kadar zararlı ve tehdit edici bir unsur olduğunu ifade eder. Polanyi bu konuyu açıklarken ilk olarak, pazarların da sosyal desteğe gereksinim duyduğunu belirtir. Sosyal destek olmadan Pazar oluşamaz. Bundan aslında Durkheim da bahsetmişti ama Polanyi bu

konu üzerine daha fazla vurgu yapmaktadır. İkinci olarak ise, Pazar oluşumu sadece sosyal desteğe değil aynı zamanda politik olarak da inşa edilmeye de gereksinim duymaktadır. Sovyetler Birliği bunu yapamamıştır. Aksine Çin bu konuda oldukça başarılıdır. Üçüncü olarak ise Polanyi, pazarın fazla büyümesi ve oluştuğu sosyal bağlamdan çıkması durumunda yıkıcı olmaya başladıklarını belirtir. Bu noktada ise pazara yönelik olarak karşı hareketler ortaya çıkmaktadır. Bu karşı hareketler farklı biçimlerde olabilir. Bununla birlikte Polanyi, bütün bu karşı hareketleri devletin pazarın fazla gelişmesine karşılık toplumu organize etmesi olarak değerlendirmektedir. Polanyi, Hayali Mallar ile, malın kendi kullanım değerini kaybetmesini ifade etmektedir. Peki, bu hayali mallar nasıl ortaya çıkar: para emek ve doğa hayali mal olarak ortaya çıkmaktadır. Emeğin hiçbir koruma olmadan sömürülmesi, alınıp satılması, doğanın da aynı şekilde sömürülmesi ve insanın yararına hizmet etme kapasitesinin tüketilmesi, paranın da meta haline gelmesi kapitalist pazarlar için büyük sıkıntılar yaratmaktadır. Bunlar, Polanyi'nin katkıları, fakat Polanyi bunu 1944'de söyledi ve içinde yaşadığı zaman diliminde pazarın son dalga içinde yer aldığını ifade etmekte idi. Günümüzde ise bizler üçüncü dalgayı tecrübe ediyoruz. Bu nedenle bizler bu dönüşümü anlayabilmek için Polanyi'yi yeniden okumak durumundayız. Polanyi'ye göre 1800'lü yıllarından sonunda başlayıp 1930'lara kadar geçen sürede birinci, dalga Pazar oluşumu gerçekleşmiştir. Bana göre ise bu süreç içinde iki dalga söz konusudur. 1890'larda İngiltere'de başlayan ve emeğin sömürülmesi üzerine kurulan bir dalga var. Daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arkasında para etrafında gerçekleşen bir dalgalanma var. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise ulus devletlerin paranın meta haline gelmesi ve pazarın büyümesine karşı hareketleri ortaya çıkmaktadır. 1974'te petrol krizi ile birlikte üçüncü dalga Pazar oluşumu gerçekleşmektedir. Biz şu anda hala bu üçüncü dalganın ortasındayız. Buradaki hayali mal doğadır. Doğanın sömürülmesi karşısında alternatif bir kaynak henüz bulunmamakta. Finansal krizler için alternatif çözümler var ama bunu doğa için genelleymeyiz. Peki, doğanın sömürülmesine meta haline gelmesine karşı olarak yeni bir hareket ne zaman gerçekleşecek? Bu hareketin küresel nitelikte olması gereklidir. Sosyologların bu üç unsurun (para, emek ve doğa) meta haline gelmesi ve doğanın sömürülmesi konularında gözlerini açmaları ve bu sorunu anlamaları gerekmektedir. Bu sadece ulusal değil, uluslararası düzeyde olmalıdır. Zaten doğanın metalaşması da uluslararası nitelik taşımaktadır. Buna ek olarak Polanyi'nin unuttuğu bir başka unsur daha bulunmaktadır. Meta haline gelen bu dördüncü unsur 'bilgi'dir. Bilgi artık, özelleştirilmiş mal haline gelmiştir. Afrika'da ve orta Doğu'da üniversiteler özelleşiyor. Pek çok yetenekli bilim insanları araştırma şirketlerinde çalışmaya başladı ve üniversiteyi bıraktı. Bu bilginin metalaşması, üniversitenin ticarileşmesi ve üniversitenin belirli bir biçime

sokulması süreçleri ile birlikte yaşanan bir gelişmedir. Bologna süreci ile üniversiteler giderek özerkliklerini kaybediyorlar. Sosyologların ve herkesin üniversitenin ne olduğunu düşünmesi gerekmektedir. Bugün üniversite için yeni bir anlayışa gerek vardır: Halk üniversitesi. Halka yönelik bir üniversite olmalı. Çünkü bu dalgalanmaya karşı bir hareketin olması gerekiyor ve sosyologlar bu konuda görev almalıdır.

Bunlar benim son sözlerim. Gökçe'nin yaptığı konuşma ile Dernek olarak 20 yıldır neler yaptığınızı öğrendim. Bu yaptıklarınız halk üniversitesi vizyonunu yansıtıyor. Bu anlamda çok önemli. Çok teşekkür ederim.

DÜNDEM BUGÜNE KÖPRÜ

Aytül Kasapoğlu

Gündüz Vassaf, Şerif Mardin ve Murat Belge'nin 15 Mayıs 2011 günü bir televizyon programında evliliklerin aşkı öldürdüğünü; modern dönemlerde aile ve evliliğe mülkiyet temelli çok sıkı kurallar getirildiğini, bu baskılamının insan doğasına aykırı olduğunu dinlemek ne kadar ilginç ise, bir o kadar daha ilginç olan Behice Boran tarafından çıkarılan Adımlar Dergisinin 1943 yılı beşinci sayısında yer alan Profesör W. Ruben tarafından kaleme alınan "Morgan'ın Şehvet ve Cezbe Romanı" adlı makalesi ile bu konuşmalar arasında entelektüel bir bağ olduğunu keşfetmekti.

Ünlü düşünürlerimiz "Don Juan" gibi ünlü bir çapkın erkek ile "İsolde" adlı bir kadına atıf yaparak sohbet ederken dinleyiciyi hayran bırakan bir bilgi birikimi sergiliyordu. Özellikle bu derinliğe sahip olmayan dinleyicinin konuşmaları takip edememesi bile söz konusuydu. Ancak Murat Belge'nin İngiliz Dili ve Edebiyatı, Gündüz Vassaf'ın yurt içi ve dışında psikoloji eğitimi görmüş olduğunu göz ardı etmemek gerekiyordu. Şerif Mardin'in çok bilgili ve tecrübeli bir delikanlı tavırlarına ise yorum yapmak gereksizdi.

Ünlü düşünürlerimizin tartıştıkları aile, evlilik ve aşk konusundaki düşüncelerini Profesör Ruben(1943)'in Adımlar dergisindeki makalesini biraz daha dikkatle okuyunca anlamaya başladığımı itiraf etmeliyim. Çünkü tartışılanların başlangıcı bir Yunan trajedisine dayanmaktaydı.

Kısaca hatırlamak gerekirse, tarihsel arka planda 14. yüzyıla kadar uzanan bir "Tristan Trajedisi" vardı. Trajedi bir aşk hikayesi olarak, Tristan'ın amcasının genç nişanlısı İsolde'yi kaçırmaması ile başlar. Demek ki, Murat Belge'nin andığı bu kahraman büyük bir olasılıkla bu kadındı. Peki İsolde neden örnek veriliyordu? Profesör Ruben'in Adımlar dergisinde anlattığına göre, ünlü müzisyen Wilhelm Richard Wagner, dönemin filozofu Schopenhauer'den etkilenerek bu hikayeyi kanlı bir trajediye dönüştürmüştür. Hint mistisizmi ile yok olma yoluyla kurtuluş düşüncesini birlikte işlemiştir. Aslında Avusturya'dan Zürih'e kaçtığı yıllarda komşusunun karısına aşık olan Wagner'in, yasak aşkı yüzünden "Tristan ve İsolde" operasını yazdığı da rivayetler arasındadır.

Sonuç olarak Tristan sevgilisiyle yaşamak değil, onunla birlikte ölmeyi arzulayan bir aşıktır. Öyküye göre Wagner'in yarattığı Tristan, yaralanarak kaçır ve kaçtığı yerde İsolde'yi bekler.

İsolde geldiğinde onun arzusu birlikte yaşamak yerine ölmektir. Nitekim öyle de olur. Buradan anladığımız aşklar çok çeşitlidir ve kavuşunca ölmeyi istemek de çok derin bir duygudur. Herkes Don Juan gibi tespih tanesi kadar çok kadınla birlikte olmaz; aksine Tristan gibi ya da Wagner demek de yanlış olmaz, bazıları tek kadına aşık olur ve ona kavuşunca ölmek ister. Düşünürlerimizin sohbetlerinde geçmese de bizim toplumumuzda da aşkın ayrılık demek olduğunu, kavuşunca aşkın bittiğini anlatan masal ve hikayelerimiz çoktur: Yusuf ile Züleyha, Kerem ile Aslı gibi.

Peki düşünürlerimiz konuşmalarında başka hangi aşklardan bahsettiler diye merak mı ettiniz?. İşte bunlardan bazı örnekler: Erkekler arası, kadın erkek arası yani karşıt cinsler arası, çocuk ve hatta kentlere duyulan aşk. Söz gelimi “I love NewYork ” sloganı . Bu arada ilahi ve beşeri aşkı da unutmamak gerekmektedir. Aslında bu konunun oldukça karmaşık olduğunu ve Yunus’un tanrısal ve insani aşk arasında ikilem içinde olduğunu ; hatta Dede Efendini aşkının devrin sultanına yönelik olduğunu Şerif Mardin’den öğreniyoruz.

Gündüz Vassaf konuşmacılar arasında evliliğe karşı düşüncelerini en fazla paylaştı. Örneğin ailenin geleceği konusunda boşanmaların artacağını, robot erkek ve kadınlar kullanılacağını, sperm bankalarının ve sperm kardeşliğinin yaygınlaşacağını, ikinci hayat anlamında sanal ortamlarda platonik evliliklerin yaşanabileceğini, özellikle de biri fiziki diğeri platonik evliliklerin birlikte olabileceğine işaret etmesi ilgi çekiciydi. Bilim ve teknolojinin aile ve evlilik kurumu üzerindeki olası etkilerini bugünden öngörebilmek önemli ve uyarıcıydı.

Hatırda kalanlar arasında sosyolojik olarak en önemli nokta çocuklara ne olacağıydı. Özellikle aile dışında kurumsal bakımın yarattığı sorunlar varken çocuklar hangi ortamda daha sağlıklı yetişecekti. Ayrıca devlet ve dinden bağımsız iki kişinin anlaşması biçiminde ailenin sürmesi seçeneği dile getirildi. Çünkü gerek devlet gerekse dinin baskıladığı aile mevcut şekliyle aşkı öldürmekteydi. Aşk sürerse , kişilerin birlikteliklerini devlet ve dinden bağımsız olarak sürdürmeleri bir seçenek olabilirdi. Aslında aşık olamama rahatsızlığı kadar aşk hastalığı da Gündüz Vassaf’ın bir psikolog olarak üzerinde durduğu önemli noktaları. Düşünürlerin konuyu son derece etik ve estetik zarafette , bilgi dolu olarak ele alırken sınır tanımazlıkları gerçekten muhafazakar çevrelere ders niteliğindedi.

Sonuç olarak Timur örneği ile dünyaya savaşıarak egemen olma; F. Busoni’nin Dr. Faust Operasındaki kahramanı ile bilim ve akıl ; Don Juan gibi bir çok yazar tarafından yaratılan kurgusal bir zampananın aşk ve kadın üzerinde iktidar kurma örneğiyle evrenselliği yakalayan konuşmacılar, kendileri de erkek olmalarına rağmen, ataerkil değerlerin

kaynaklarına son derece nesnel bir biçimde göndermeler yaparak bizi bilgilendirirken, DTCF öğretim üyesi olarak Behice Boran'ın bundan 67 yıl önce son derece realist bir tarzda yazılmış edebiyat ve kültür ağırlıklı yazılara yer vererek çıkardığı Adımlar dergisinin değerini de bu kısa deneme aracılığıyla sizlerle paylaşma düşüncesini bende yarattılar.

Bizler DTCF geleneğine sahip çıkma arzusunda olanlar ne mutlu ki, böyle bir geçmişin ortak mirasçıları olarak geleceğe umutla bakarak çalışıyor ve üretiyoruz. Bundan sonra çıkacak Yurt ve Dünya dergimizde Behice Boran'ın Adımlar dergisinin dünya edebiyatından seçkiler aracılığıyla verdiği hiç eskimeden güncel değerini koruyan mesajlara değinmek dileğiyle...

Ankara, Mayıs 2011.

Bir Fincan Keyif: Kahvenin Öyküsü

Melike Kaplan²

Giriş

Geçmişten günümüze yalnızca ülkemizde değil, dünyanın pek çok yerinde farklı biçimlerde sunulan ve içilen, bir fincanına kırk yıllık hatırı sığdırdığımız “kahve”nin öyküsü, kültürümüze ait pek çok özelliği anlatır.

İkramıyla, içimiyle, hatta bir dönem yasaklanmasıyla ve günümüze kadar beraberinde taşıdığı geleneklerle, her ne kadar sadece “bir fincanlık keyif” olarak yudumlayıp bitirsek de; o bir fincana sığmayan, “sohbetlerin bahanesi” kahve, kültürümüzün her dönem önemli bir parçası olmuştur. Kahve, fincanının içinde bir içecekten fazlasını taşımaktadır.

Kahve, tarihsel geçmişine bakıldığında “toplumsal bir içecek” olma özelliği ve kahvehane kültürünün temel taşı ve aracısı olması dolayısıyla özellikle son yıllarda nitel/kültürel çalışmaların önemli konu başlıklarından biri haline gelmiştir. Kahve ve kahvehanelerle, özellikle Osmanlı kahvehaneleri ile ilgili son yirmi yılda hem akademik hem de popüler yayınların artışı dikkati çekmektedir. Bu durumu özellikle son yıllardaki “nostaljik eğilimin bir parçası” olarak değerlendiren Yaşar (2009:7), kahvehanelerin akademik bir araştırma konusu olarak tarihçilerin/araştırmacıların gündemine girmesinin son on, on beş yıllık geçmişi olduğunu vurgulamaktadır.

Tarihçe

Kahve, Arap asıllı bir sözcüktür. Kahve adının nereden geldiği hakkında çeşitli efsaneler vardır. Bunlardan biri, vatanı Habeşistan'da, kahve yetiştirilen bölgeye eskiden “Kaffa” denmiş olmasıdır. Zamanla Türkçe'ye dönüşen sözcük, dünyanın her yerinde “kahve”ye yakın bir sözcüktür. Fransızlar '*café*', İngilizler '*coffee*', Almanlar '*kaffe*', Macarlar '*kave*' olarak kullanırlar (Topalakçı, 2011).

Kahvenin 1000 yıllarında İran'da çok nadir de olsa bilindiği, ünlü hekim İbn-i Sina'nın kahve içtiği söylenir. Ancak kahvenin o zamanki adı şimdi de Habeşistan'da

² Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Halkbilim Bölümü

bilindiği adıyla “*bunc*”tu. Araplarda bildiğimiz kahve henüz tanınmıyorken, Arapça sözcük “*kahva*” şarap anlamını taşıyordu. Bugünkü kahve kendi anlamını, önceleri Habeşistan’da, sonra Yemen’de yetişen ilk kahve bitkileri gelmeye başladığında, yani 14. yüzyılda kazanmaya başlamıştır (Emiroğlu, 2001:341).

Kahvenin ilk ortaya çıkış yeri Habeşistan’dır. Kahvenin ortaya çıkışı ile ilgili birbirinden farklı anlatılar olsa da, pek çok kaynakta sözü edilen öykünün başlangıcı, kahvenin ilk defa keçiler tarafından keşfedilmiş olduğudur. İranlı çoban Kaldi, keçi ve deve sürülerinin garip bir ağacın meyvelerini yedikten sonra fazla canlılık gösterdiklerini, hatta keçilerin mehtapta dans ettiklerini görmüştür. Durumu dervişlerine anlatmış ve ünlü bir derviş olan Şazilî, gösterilen ağacın meyvelerini kaynatarak suyunu içmiştir. Kendisinde de aynı canlılığı duymuş, böylece kahvenin yüzyıllar boyu sürecek olan mazisi başlamıştır (Işın, 2001:12).

Kahve, Habeşistan’da yetişen fidan boyundaki yeşil ağaçların meyvesidir. Ağacın çiçekleri yasemine, meyveleri kiraza benzer. Çiçekleri döküldükten sonra, ağaçların dallarında çekirdekleri kalır. Bunlar silkelenir, güneşte kurutulur ve tahta tokmaklarla dövülür. Kabukları sıyrıldıktan sonra öz meyve ortaya çıkar. Bunlar kavrulur, öğütülür ve kendine has kokulu, lezzetli kahve elde edilmiş olur.

Türk kahvesi, Güneydoğu’da çok yaygın olarak içilen “mırra” ile İtalyanların "espresso"su arası bir türdür. Türk kahvesini tüm kahve çeşitlerinden ayıran özellik, şekerin pişme sırasında ilave edilmesidir. Kahvenin adlandırılması konusu, Yunanlılarla Türkler arasında yıllardır süregelen bir tartışmadır. Yunanlılar, yıllardır Türk kahvesine "Greek Cafe" deseler de Yunanlı yazar Elias Petropoulos "Türk Kahvesi" adlı kitabında bugün aynı isimle içtiğimiz kahvenin Türklere ait olduğunu anlatmaktadır.³ Güncel bir anekdotta, kahvenin 1974 Kıbrıs Barış Harekatı’na kadar “Türk Kahvesi” olarak anıldığı, ancak bu tarihten sonra “Türk Kahvesi” olarak söz edilmediği anlatılmaktadır (akt. Atay, 2011).⁴

³ Büyük Larousse Ansiklopedisi; www.denizce.com/kahve

⁴ Aktaran: Prof. Dr. Tayfun Atay. kişisel görüşme, 25.02. 2011.

Bugün Dünya’da kahve en çok Brezilya’da yetişmektedir. Brezilya’dan sonra başlıca kahve üreten ülkeler, Kolombiya, Venezuela, Orta Amerika, Meksika, Arabistan, Afrika, Kenya ve dolayları, Hindistan, Endonezya, Antiller, Büyük Okyanus adaları, bu adaların arasında da özellikle Hawaii ve Filipinler’dir.

Kahve çeşitleri yetiştirildikleri yerlere, biçimlerine, renklerine, lezzetlerine, tanelerinin düzgün olup olmamasına göre adlandırılır. Örneğin Brezilya’nın güneyinde yetiştirilen kahve Santos limanından gemilere yüklendiğinden “Santos Kahvesi” diye anılır. Arabistan’da Yemen’de yetiştirilip Mokka limanından ihraç edilen kahveye “Mokka (Yemen) Kahvesi” denir. Cava yakınlarında yetiştirilen kahveler de “Cava Kahvesi” diye tanınır. Bunlardan Santos (Brezilya) kahvesi büyük, yeşilimsi tanelidir. Yemen kahvesi koyu yeşilden neftiye kadar çeşitli renkleri olan küçük taneli bir kahvedir. Kahvelerin biçim, renk ve lezzet bakımından değişik olması kahve ağaçlarının yetiştirildiği bölgelerin deniz yüzeyinden yüksekliği, iklimi, topraklarının cinsi ve ağacın yaşı ile ilgilidir. İstatistiklere göre kahve, dünyada en çok Amerika Birleşik Devletleri’nde kullanılmaktadır. Dünyada elde edilen kahvenin üçte ikisi orada harcanır. En çok kahve içilen diğer ülkeler ise, Fransa, Belçika, İtalya, İngiltere, İsveç ve Kanada’dır (Yeni Hayat Ansiklopedisi, 1980).

Kahvenin adı ilk defa Horasan’ın Rey şehrinde doğan, 1405-1525 yılları arasında yaşayan Türk asıllı Ebubekir’in Arapça yazdığı tıp kitabında geçer. Kitapta, 1420 yılında İran’da kahve kullanıldığı, oradan da Aden’e gönderildiği belirtilmektedir. Habeşistan’dan Yemen’e, sonra da Mekke ve Medine’ye yayılan kahve, buradan da İslâm gezginleri tarafından İran, Mısır, Türkiye ve tüm İslâm dünyasına yayılmaya başlamıştır (Topalakçı, 2011). Geçmişte 'kara inci' ve 'İslâmın şarabı' diye adlandırılan kahvenin uzun soluklu bir geçmişi vardır.

Kahvenin Yolculuğu: Kahve ve Kahvehaneler

Osmanlı’nın kahve ile tanışması yaklaşık 450 yıl önce, Kanunî Sultan Süleyman’ın Yemen Valisi Özdemir Paşa’nın, kahveyi Yemen’den saraya getirmesiyle başlar. Sarayda ve konaklarda kısa sürede yaygınlaşan kahve, o zamanlar yeni iş alanlarının açılmasına katkıda bulunur. Konaklarda, yalnızca kahve pişirmekle görevlendirilmiş kişiler çalıştırılırken, sarayda da Kahvecibaşı’na bağlı bir kahveciler teşkilâtı oluşturulur. Padişahın içeceği kahvenin suyu, Eyüp tepesi civarındaki Gümüşsuyu’ndan getirilir. Kahveler ibriklerle,

güğümlerle pişirilip, büyük çini fincanlarla içilir. Hızla tüm İstanbul'a yayılan kahvenin ortaya çıkmasından yaklaşık 30 yıl sonra, kahvenin toplumsal yönünü oluşturan kahvehaneler de açılmaya başlamıştır. 17. yüzyılda Osmanlı topraklarından Avrupa'ya geçen kahve, İstanbul'a ilk kez 1543 yılında gelmiştir (Kömeçoğlu, 2009:50).

İstanbul'da ilk kahvehane, 1554 yılında Tahtakale'de açılmıştır. Kahvehanelerin açılmasıyla birlikte yeni bir sosyal yaşantı başlamış ve bu ilk kahvehane, tanınmış kişilerin ve bilginlerin buluşma, sohbet noktaları olmuştur (Özkoçak, 2009:20). Bu dönemin kahvehanelerini betimleyen bir yazıda şöyle anlatılır: “*Kahvehaneler, manzaralı yerlere, köşk şeklinde inşa edilir, çoğu kez verandaları olurdu. İçlerinde yaşmaklı bir kahve ocağı çepeçevre kerevetler ve bazen orta yerde bir havuz yer alırdı. Buralarda kahveden başka nargile ve çubuk servisi de yapılırdı*”. Eski kahvehaneler edebiyat, müzik faaliyetleri için kulüp niteliğinde merkezler haline gelmiş; bu yönleriyle Fransız kahvelerinin atası sayılmışlardır (Kahve Keyfi, 2011).

Kahvehaneler, tarihine bakıldığında ticari güdülerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve meyhanelerin taklit edilmesi yöntemiyle zamanla bir toplumsal ihtiyacı karşılayan sosyalleşme mekanları haline gelmiştir. Kahvehaneler, “yerleşik yaşam kalıpları”nı bozmadan toplumda kendine önemli bir yer edinmiştir. (Hattox, 1998)

1963 yılında Süheyl Ünver'in (1963:67) yazdığı gibi, kahvehanelere yalnız kahve içmek için gidilmez. Kahvelere tavla, iskambil ve bilardo meraklıları da gider. Böylece kahvehaneler, çeşitli meslek ve rütbelere sahip kişilerin toplanıp tartıştıkları, kitaplar okudukları ve eğlendikleri yerler hâline gelmiştir. Ancak kahvenin sosyal yaşama girmesi, yasakları da beraberinde getirmiştir. Kahvenin insanları bir araya getirdiğini, bunun da onların camilerden uzaklaşmalarına sebep olduğunu düşünerek bazı çevreler kahveyi yasaklatmıştır. Kanunî Sultan Süleyman döneminde, Şeyhülislam Ebusuud Efendi, kömür derecesinde kavruan maddeleri içmenin haram olduğunu söyleyerek kahveyi yasaklatmış; III. Selim, III. Murat ve I. Ahmet zamanında (15-16. yy.) yasaklar devam etmiş, fakat çok uzun ömürlü olmamıştır. Osmanlı'da kahvenin yasaklandığı ve kahvehanelerin kapatıldığı, kahve içenlerle tütün içenlerin birlikte cezalandırıldığı dönemler vardır (Topalakçı, 2011; Emiroğlu, 2001:341).

Osmanlı saray ve konak haremelerinde misafirlere bir törenle kahve ikram edildiği bilinmektedir:

*“Önce gümüş tatlı takımı ile tatlı (reçel) sunulurdu. Ardından üç genç kız kahve ikramına başlardı. Kahvenin soğumaması için güğüm, ortasında kor ateş bulunan stile oturtulur ve kenarlarına takılı üç zincirden tutularak taşınırdı. Stil takımları tombak, gümüş veya pirinçten yapılmıştır. Kahve ikramında ayrıca yuvarlak stil örtüsü kullanılırdı. Atlas veya kadifeden yapılan bu örtü sırma, sim, pul, hatta inci ve elmas işlemelidir. Stil takımı ve örtüsünün zenginliği ailenin varlık derecesini yansıtır. İçinde kahve fincanı ve zarflar bulunan tepsiyi taşıyan kız, stil örtüsünü kenardan iki eli ile önlük gibi önünde tutar, ikinci kız stil takımını taşırdı. Üçüncü kız tepside porselen fincanı alır, stildeki güğümden kahveyi doldurur, fincanı altın, tombak, gümüş veya porselen zarfa yerleştirir, zarfın ayağından iki parmağı ile tutarak tek tek misafirlere ikram ederdi. Tiryakiler kahve ile birlikte nargile veya uzun çubuklarda tütün içerlerdi”.*⁵

Fransızlara kahveyi tanıtan ve sevdirenin, IV. Sultan Mehmet'in 1669 yılında 14. Louis'e gönderdiği Elçi Süleyman Ağa olduğu söylenir. Osmanlı Sefiri Süleyman Ağa'nın Fransa'ya giderken götürdüğü kahve çuvalı her şeyin başlangıcını oluşturur. Kısa sürede Paris sosyetesine giren bu yeni içecek Fransızlar tarafından çok sevilmiştir. Viyanalıların ise kahveyle tanışması, İkinci Viyana kuşatmasıyla olmuştur. Türk ordusunun Viyana'dan kaçarken bıraktığı ağırlıklar arasında 500 çuval kahve de bulunuyordu. O zamana kadar bu maddeyi tanımayan Viyanalılar kahveyi deve yemi zannetmiş, işlerine yaramayacağını düşünerek Tuna nehrine dökmüş ve bazı çuvaları da yakmışlardır. Çuvalar yakılınca vadiye müthiş bir koku yayılmış, tesadüfen oradan geçmekte olan, kuşatma sırasında Türk ordusundan kaçıp Viyana'ya sığınan, 11 yıl çalıştığı Babîâli'de tam bir kahve tiryakisi olan Polonya asıllı Babîâli tercümanı Kolschitzky, bu kokuyu duymuş ve kahveyi Viyanalılara tanıtmıştır (Topalakçı, 2011).

Heathcott (2000), kahvenin kapitalizm sürecindeki tarihsel gelişimini anlattığı makalesinde, “kaynayan kahvenin kokusu, devrimin kokusuydu” diyerek, kahvenin “burjuvazi sabotajcıları” ve devrimciler tarafından benimsendiğini vurgular. Yazara göre, İngiltere'nin Hindistan ve Çin'deki askeri yayılmasını desteklemek amacıyla çay tüketimine yüksek vergi koyması yüzünden Fransa ve Amerika'nın çayı reddedip kahveye yönelmesi, bugün Paris'in ünlü “cafe”lerinin doğmasına neden olmuştur: “Pazar sabahları, erken saatte,

⁵ “Kahve İkrarı”, www.sadberhanimmuzesi.org.tr/turkish/sanat/kahve

Sartre'in kısa süreli bir kahve içtiği yer! Hiç Paris'te kahvelerin, onlara bağlı 'yaşamlar'ın sonu gelir mi?" (Kökden. 2001:57)

Heathcott (2000)'a göre "egzotik" gıda metalarına yönelik Batılı zevki 16. ve 19. yüzyıllar arasında patladı. Bunlardan biri olan kahve, ticaretin dünyanın her yerine doğru genişlemesine eşlik eden çok sayıdaki yeni ve heyecan verici ithal mallardan sadece birisiydi. Bu dönemlerde İspanya, Meksika'dan gelen mısır ve çikolata ithalatına hakim olurken, İngiltere krallığı Hindistan, Seylan ve Çin'den çay getirmek için çeşitli şirketlere imtiyaz verdi. Bu arada, İtalya ve Fransa, Akdeniz gemicilik yollarına olan yakınlıklarını, Avrupa genelindeki kahve ticaretinin denetimini sağlamak amacıyla kendi lehlerine kullandılar. Heathcott'a göre 19. yüzyıla gelindiğinde kahve, sömürgeciliğin emeği zorlaması, toprak kullanımı, kaynak çekilmesi ve meta ticareti sisteminin içine kök salmış bir meta olmuştu.

Kahve Tutkusu

Karacaoğlan kahveyi "ağalar beyler içerler" diye tanımlarken, Köroğlu üç huyuyla tanınırdı: Birincisi, biri yerinden kalkarsa yerine oturur; ikincisi, yemekte önce pilav yer ve sonuncusu; kahveyi kaynar kaynar içer ve bir dikişte bitirirdi. Ülkemizde kahve uzun zaman pahalı bir keyif maddesi olarak tanındı. Bu durum Anadolu'da ve genel olarak Ortadoğu'da, özellikle kırsal kesim kahvehanelerinde belki hiç kahve pişirilmemiş olmasıyla da belgelenir (Emiroğlu, 2001:342).

Günümüzde mutfak kültürümüzde önemli bir yeri olan Türk kahvesi, yemeklerden sonra yapılan keyif, koyu sohbetlerin bahanesi, uykusuz gecelerimizin dostu ve özel günlerin vazgeçilmez içeceği olmuştur. Atasözlerine, manilere ve türkülere konu olmuştur Türk kahvesi: '*Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var*', '*Gönül ne kahve ister ne kahvehane / gönül sohbet ister, kahve bahane*'... Anadolu'da evlenmek üzere olan genç kızlar istenmeye gelindiğinde, kızların kahveyi yapmakta ve taşımakta olan ustalığına bakılır. Bu yüzden, eskiden beri hayırlı bir iş için gelen evlerde Türk kahvesi ikram edilir.

Uzun tarihi içinde pek çok insanda tiryakilik yapan kahve, ünlüler arasında da tutkunluk yaratan bir lezzet olmuştur. Ünlü Fransız yazar Honoré de Balzac, kahve tutkunları arasında ön sıralardadır. Kahve tutkunlarından biri de ünlü besteci J. S. Bach'dı. Kahveye olan

tiryakiliğini notalara döken Bach, 'Kahvenin Öyküsü' adını verdiği bestesinde, kahvenin “şaraptan lezzetli, öpücükten zevkli” olduğunu söylüyor:

"Ah, kahve ne tatlı / binlerce öpücükten daha tatlı / muscat şarabından daha yumuşak..."

Dünyaca ünlü kahve tutkunları arasında Madame de Pompadour, Alexandre Dumas, Andre Gide, Molière, Pierre Loti, Victor Hugo, Balzac sayılabilir. Türkiye'de ünlü ressam Ali Rıza Bey, karakalemlerinde kahveyi resmetmiştir. Ünlü komedi yazarı Molière, Türk elçisi Süleyman Ağa'nın Paris'e tanıttığı kahveyi ilk tadanlardandır. Türk dostu olarak bilinen Pierre Loti ise hâlen Eyüp'te bulunan kahvehanenin ismi olmuştur. Pierre Loti, deniz subayı olarak İstanbul'da bulunduğu ilk yıllarda Eyüp tepesinde Haliç'in güzel manzarasını seyrettiği için kahvehaneye Pierre Loti'nin ismi verilmiştir (Topalakçı, 2011).

Bugün İstanbul'da, önünde uzun k()uyrukların oluşturulduğu Eminönü'ndeki tanınmış kahve dükkânını kuran Kurukahveci Mehmet Efendi, Türk Kahvesini ilk kez kavurup öğütürerek Türk toplumuna sunan kişi olarak bilinir. “Kurukahveci Mehmet Efendi Mahdumları” adıyla 1871'de kurulan ve modern ortamlarda toptan Türk Kahvesi üreten tesisler, kahveyi ilk defa depolarda kavurup, geniş çapta üretime geçmiş ve bu lezzeti teknolojik gelişmelere paralel olarak dünyaya taşımıştır. Bu kuruluş bugün Kurukahveci Mehmet Efendi'nin torunları tarafından yaşatılmaktadır.⁶

Kahvenin popüler hale gelmesi, aslında bizim için geleneksel bir içeceğin kahvehanelere ve bugün “cafe”lere taşınmasıyla olmuştur. Kahvehaneler, yalnızca çay ya da kahve içilen yerler olmanın çok ötesinde, özellikle sosyalleşme mekanı olarak değerlendirilmelidir. Uzun soluklu tarihi içinde, ülkemizde kahvehanelerin “özellikle saygın ve itibarlı insanların bulunmaması gereken bir mekan olarak devlet tarafından etiketlendiği”ni belirten Özkoçak, kahvehanelerin uzun zaman şehirde her türlü asayışı bozan ve cinsel ahlaksızlıkları tetikleyen yerler olarak kabul edildiğini vurgulamaktadır. Kahvehaneler, özellikle Osmanlı döneminde halkı kışkırtan dedikoduların üretildiği ve devletin eleştirildiği yerler olarak algılanmıştır (Özkoçak, 2009:23-25).

⁶ “Türk Kahvesi”, www.mehmetefendi.com

Sonuç Yerine

Heathcott'un vurguladığı gibi metaya değer kazandıran her noktada “insan” vardır (Heathcott, 2000) . İnsan, yani “kültür”ün yaratıcısı! Sabahları uyanmak için, yemekten sonra sindirim için ya da en güzeli şöyle koltukta dinlenirken keyif için içtiğimiz bir fincan kahve; plantasyondan fabrikaya, limana, tankere, depoya, kamyonu, markete ve nihayetinde masamıza gelene kadar yoğun bir emek sürecinden geçer.

Eskiden pahalı ve lüks bir içecek olan kahve, halkın ancak özel günlerde tercih ettiği bir içecek iken; bugün tüketim kültürünün “olanakları” sayesinde, hem ürün hem fiyat çeşitliliği ile tercih seçeneklerinin çoğalmasıyla orta sınıfın da “sıradan” günlerde içebileceği bir ürün haline gelmiştir. Ancak onun bu “popüler”liği, kahvenin bayramlarda, kız isteme törenlerinde ya da diğer pek çok özel gündeki yerini değiştirmemiştir.

Türk kahvesi, “popüler alışkanlıklar” tarihine geçmiş ve önemli kültür öğelerinden biri olmuştur. Kendine özgü pek çok özellik taşır ve bu özellikleri sayesinde farklı geleneklerin doğmasına neden olmuştur. Türk toplumsal tarihine bakıldığında sosyal hayat ve ilişkilerin kahvehanelerin açılmasıyla geliştiğini söyleyebiliriz. Her zaman “koyu sohbet”lerin bahanesi olmuş kahve, pişirilip servis edilirken, telvesi fincanın dibinde kalır; içilmez. Bu durum yine sadece Türk kahvesine özgü “fal” geleneğinin doğmasına da neden olmuştur. Anadolu'nun pek çok yöresinde kahve, tedavi edici özelliğinden dolayı halk hekimliğinde de sıklıkla başvurulan bir içecektir. Kaynatılarak içilmesinin yanı sıra kuru halde tüketilmesinin de mide rahatsızlığı başta olmak üzere çeşitli hastalıklara iyi geldiği bilinmektedir (Acıpayamlı, 1982).

Son olarak, Batur (2001:9)'un, “uykuyu kaçırırmış, ne gam! Kaçan uyku olsun: Bu koku, bu tad, şu keyif kaçırılır mı?” diyerek vurguladığı gibi, bir “keyif içeceği” olmasının çok ötesindeki kahve, toplumsal tarihimize ait pek çok ayrıntının ipuçlarını verir bize. Sadece bir içecek değildir ve öyle algılanmamalıdır. Tarihi geçmişi içinde kültüre dair pek çok ayrıntıyı barındırması ve toplumsal tarihe ilişkin detaylar sunması sosyal/kültürel araştırmalara konu olmasına neden olmaktadır. Bir içeceğin kültüre dair anlatabileceği daha pek çok ayrıntı için yapılacak nitel araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O.(1982) Acıpayam'da Halk Hekimliği, Antropoloji Dergisi, 11:11-37
- Batur, E. (2001) Kahverengi Tanede Saklanan Keyif, iç. Tanede Saklı Keyif. (Der.) .S Özpallabıyıklar). İstanbul: YKY.
- Birsel, S. (1983) Kahveler Kitabı. Ankara: Yonca Matbaası
- Emiroğlu, K. (2001) Gündelik Hayatımızın Tarihi. Ankara: Dost Yayınları.
- Hattox, R. S. (1998) Kahve ve Kahvehaneler – Bir Toplumsal İçeçeğin Yakındoğu'daki Kökenleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Heathcott, J. (2000) Kahve, Kapitalizm ve Devlet. Erişim tarihi, 1. Eylül 2010, <http://beneaththeground.org/eyfiti/anarsistbakis/geocities.ws/anarsistbakis/makaleler/heathcott-kahvekapitalizm.html>.
- Işın, E.(2001) Bir İçecekten Daha Fazla: Kahve ve Kahvehanelerin Toplumsal Tarihi ,iç. Tanede Saklı Keyif. Der. S. Özpallabıyıklar İstanbul: YKY.
- Kökden, U. (2001) Paris-Kahveler Atlası, iç. Tanede Saklı Keyif. (Der. S. Özpallabıyıklar) , İstanbul: YKY.
- Kömeçoğlu, U. (2009) Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusalılık ve Toplumsalılık: Osmanlı Kahvehaneleri", iç. Osmanlı Kahvehaneleri - Mekan, Sosyalleşme, İktidar, (Der.. A.Yaşar). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özkoçak, A. S. (2009) Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri, iç. Osmanlı Kahvehaneleri - Mekan, Sosyalleşme, İktidar, (Der. A.Yaşar). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Topalakçı, B. (2011) Yorgun Akşamların En Vefalı Dostu: Kahve, Erişim Tarihi 4 Nisan, 2010, <http://www.banutopalakci.com/ayin-konusu/yorgun-aksamlarin-en-vefali-dostu-kahve>
- Ünver, S. (1963) Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yaşar, A. (2009) Giriş: Geçmişini Arayan Osmanlı Kahvehanesi, iç. Osmanlı Kahvehaneleri - Mekan, Sosyalleşme, İktidar, (Der. A.Yaşar). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yeni Hayat Ansiklopedisi(1980) İstanbul: Kırall Matbaası

İlgili Web Adresleri:

1. "Yorgun Akşamların En Vefalı Dostu: Kahve" , www.istanbul.edu.tr/iletim

2. “Türk Kahvesi”, www.mehmetefendi.com
3. “Kahvenin Öyküsü”, www.denizce.com/kahve
4. “Kahve İkramı”, www.sadberhanimmuzesi.org.tr/turkish/sanat/kahve
5. “Geleneksel Türk Kahvesi”, www.kahve.gen.tr

Ey sessizlik!

Ey aydınlığı düşlerin ya da unutulmuş karanlığı zamanın.

Sunaklar, vaftiz çanakları, akıtılan kan.

Ortaçağ hastaneleri, manastırlar. Ve gerçekliğin bir parçası olarak delilik. İnsan bedenine paralel zamanlar, paralel dünyalar. Kafesli pencereler, doğal yaşamın trajedileri, tuhaf aksaklıklar ve ıslah edilmeyi bekleyen hayat.

Çağırarak işte her şeyi yeniden, çağırarak güzel ve iyi ne varsa, tek odalı bu yeryüzünde, anımsıyorum kaderi.

Salınan bir evrenin ışık ve gölgeleri arasında büyüyor elleri ve ayakları kadınların. Ve sanki hiç kımıldamadan sürüyor hayat.

Bir başka anın soluğu ya da canlı boşlukları ruhun. Ve hep iyi giyimli susan erkekler ve susan kadınlar.

Ey kutsal akıl!

Bir büyük buluşmanın olanaksızlığı, amaç yokluğu ve rastlantı. Yıkımın akıldışı yaratıcılığı ve hayalin, çölün, akan suyun normalleştiği bir hikayenin kurgusu.

Hava öyle yumuşak, ışığın ve renklerin kolaylığıyla gelen devinimi kehanetin, yaşıyor olmanın o her şeyden sonra geride kalan hüznü. Tersine çevrilmiş hali o korkunç karanlığın. Göğün rengiyle yıkanan sabahları yeryüzünün.

Ey gelecek günlerin karanlık yazgısı!

Ey dudaklarımızda titreşen acı!

Unut iyi sözcüklerini başka seslerin, başka zamanların; uğultuları, ateş dalgalarını ve kıyılarından dağlara kandan zincirlerle çekilen atlarını tenin. Bakıp duruyor gözlerim, karanlık

⁷ Bu deneme, yazara ait "Ve Tanrı Öl Dedi İnsana" isimli kitapta yer almaktadır.

sabahına ölümün. Ak keten, rüzgarda eğilen yürek ve beyaz bir ülke. Orada olmak ve boyun eğmek çılgınlığına gerçeğin. Tümünü yalnızken ve yankılanırken ses korkunç vadilerinde düşlerin, neşeli dualar ve işte Babil' in yıkık kuleleri.

Karartılmış ışığın saf gölgesiyle kucaklaşıyor delilik, görünür kılmak için gerçeği. Aklın aydınlatamadığı karanlık, yeryüzüne vuran gölge. Psikiyatrik insancılık ve tımarhaneler; perhiz, oruç ve kan alma. Ağaç gövdeleri, bitkisel çürüme ve yüksek duvarlar, taş avlular. Bedensel bozulma, fısıldayan dehşet, damgalanmış hayvanlar, yaftalanmış algı ve insanlar.

Yok ölümden daha duru bir ülke, daha yakın bir yurt.

Parıldıyor çelik ve yayılıyor karanlık. Kızıl buğday tarlaları, şeker ve zeytin. Gördüm yaşamı ulu bir ağacın gölgesinde. Altın kaseler ve serinleyen toprak. Başka sesler, gülmesini bilerek eksilttiğimiz zaman ve yaslanıp ihtiyar göğsüne yeryüzünün, uyandığımız sabahlar. Kayboluyor ışık ve bir parça esintiyle yıkılıyor hayatın sonsuz evi.

Ey düşkünler yurdu!

Hölderlin, Nerval, Nietzsche, Artaud...Sıcak gövdesini kımıldatıyor Erasmus gülümseyerek ve daha derinden sesleniyor yeryüzüne. Deliliğin canlılığı ve ipe çekilmiş ışık, parçalanmış bedenler; deliler, caniler, serseriler...

Seçilenler ve insan etiyle beslenenler.

Büyülü, bambaşka bir pencereden gördüğün evren ve yokluk arasındaki o mevsim. Uçuşan etekleri kadınların, uçuşan şemsiyeler, yaklaşan kış. Yağmur ve parıldayan kuzey ışıkları. Parçalanıyor kent ve karanlıkla dolduruluyor bütün bir geçmiş. İlk günün alacasında kaybolanlar, kapatılan gökyüzü, kaderin ve korkunun refleksi.

Ey kader!

Kendi tutkusuna yenilir sonunda her yaşayanı bu yeryüzünün.

Tecrit ediliyor kumda titreyen sonsuzluğu zamanın.

Cinnetin kıyısından seslenen kalabalıklar ve kocaman bir zırvadan başka bir şey olmayan insan. Ölümsüz nesnelere, klinik deneyler ve düşkünler.

Sonunda siyahlar giydirdim tüm sözlerime.

İnce keskin bir yüzeyin üstünde ne çok kadın, ne çok erkek; gerilmiş et ve çöl. Ölümlü düşlerimizle ağırlaşan yüreklerimiz. Uzun saçlarıyla yüzümüzü örten yazgımız ve bilinmez, anlaşılabilir bir tarihin yazıldığı dil. Av etleriyle tütsülen toprak, tütsülen okyanuslar,

tutulmamış sözler ve yakaran yürek. Kadın olmuş, erkek olmuş bir yeryüzü. Katran tadında yolculuklar, gümüş tepeler ve tuzla canlandırılmış çürümüş ağızlar. Karanlığa gömülmüş sokaklar, caddeler, şehirler ve bir anlam bekleyen zaman ve ahlaki nutuklarla hapsedilmiş bir başka uzamın laneti. Patalojik sınırlar, anlamlı saçmalıklar ve uzaklardaki cüzzam adaları.

Konuş ölümlü olan şeyler üstüne. Bir başka anın gök gürültüsü ve fırtına. Kükürt ve bal rengi kıyıları, ölümsüz nesnelere; palmyeler, kakao çekirdeği ve kahve tanesi, mavi güneşten bir su ve sağır olmayı dileyen kum. Ağırlaşan ruhlar ve yayılan ışık.

Gördüm bu düşü, aradaki yalanı. Sesleniyorum işte yine, büyük yaralı hayvanlarına yeryüzünün. Ne vardı o zamanlar, biraz düşten başka neyiz. Kendi adlarımızla seslenirdik biz birbirimize o ilk günün korkunç karanlığında, bilerek ve anlayarak yaşayan her şeyi. Hastalıklı bakışlarımızla tutuşturuyoruz şimdi doğan her günü yeniden. Sarı, mor bulutlar geçiyor üstümüzden.

Ve anımsıyorum gözyaşlarımı. Geceye benzeyen sevinçlerim, solgun ve siyah. Ekşi elma tadındaydı yağmur. Kırmızı, yeşil, sarı aylar geçirdi sessiz. Etin kokusuna inan kabuslar, utanç ezgileri ve düzeltilmesi gereken yanlışlıklar. Böyle mi yaşamıştık hep, böyle mi ölmüştük.

Akıldışı bir dayanak noktasıdır yüreğindeki bu uğultu. İşte yeniden iyi sözcüklerle yakınlaştırılıyor ölüm sana, karanlık uzaklıklarla bölünmüş evren ve her şeyi senden bekleyen eli mutluluğun.

Sonunda geri dönersin kederli yurduna, sessizce yıkıp gittiğin o eve. Hızla esip geçen bir bakış, kocaman bir ömür; bölünmüş uykularla bir büyük yalnızlık.

Ey ışık yüklü sabahlar!

Hafifçe bükülen zaman, durgun sular ve öleceği günü bekleyen çocuklar, sonlu bir rüyanın sisleri. Derinliği yok mutluluğun, buna inan. Karanlık artık çünkü bütün gökleri yeryüzünün. Kapalı pencereler ardında bırakılan renkler ve bir ayete bakan gözlerimiz. Duyusal taşkınlıklarla körleşen bellek. Değirmenler, buğday tarlaları ve sesimizdeki açlık. Aynı şey olmak içindi aydınlık ve karanlık yüzler. Belirsiz derinliği ile bir uçurum. Ölü balıklar gibiyiz, simsiyah gözlerimizle.

Hep bir şeyler bekler gibi bu yeryüzü bu toprak. Atlas çiçekleri ve çöl. Bir sıtmanın bakışı gibi titreyen dünya. Kaybedilmiş gerçek, kapalı kapılar ve sürgünde iç çeken kalbi Tanrı' nın. Gelip giden sesler, akasya ağaçları ve çay kokusu.

Artık yalnız, eski, ışık yüklü yıldızlar gömülünce karanlığa, bir şeyi unutup geri dönen ve hep bir yere bakan çocukluğumuzun kaygan yüzeyleri ve ulaşılması zor balkonları aklın.

Kaybolan yüzler, sahte karşılaşmalar ve buharlaştırılan elementleri ruhun. Kaybedilen perspektif, kaybedilen boyut. Görünür kılınabilir mi gerçek ? İnsansız düşler, ışıksız evler. Çizgi ve renkten yoksun, karartılmış ufuk, imgesel tasvirler ve Rocinante' nin sıska bedeni üzerinde titreyen Shakespeare.

Kendi aklının kopyasıdır her deli.

Kutsal bir çemberdir bu, yeni anlatılar alır eskilerin yerini.

Sinema ve Sinema Eleştirisinin Politik İçeriği Üzerine

Özkan Öztürk

1-Sinemanın Politik Evreni

Eğlence sektörünün küçük bir parçası olarak 1800'lü yılların sonunda ortaya çıkan sinema birçok teknik değişmeye uğramasına rağmen bugün de bu özelliğini sürdürmektedir. Ancak ilk yıllarında sadece bir eğlence olarak görülen sinema, artık sadece bir eğlence aracı değil aynı zamanda sahip olduğu anlatısal içerikle beraber sanatsal bir konuma da sahiptir. Bu iki unsur, tüketim kültürünün hâkim olduğu mevcut toplumsal yapı içinde, beraber düşünüldüğünde sinemanın etki alanının ne kadar geniş olacağı sonucuna kendiliğinden varılabilir. Geçtiğimiz sene sadece Türkiye'de 30 milyon civarında izleyicinin sinema salonunda film izlediği düşünüldüğünde, sinemanın endüstriyel bir sektör olduğu ve bütün endüstri kolları gibi sinemanın da politikaya dâhil olduğunu tartışmaya yer bırakmayacak bir şekilde açıklık kazanır. Buna bağlı olarak en masum biçimi içinde sanatsal bir faaliyet olarak ele alınsa bile sinemanın kitlesel içeriğe sahip bir politik bir kapsamı olduğunu göz ardı edilemez.

Sinemanın bu politik konumu ona içkin olan değil dışarıdan yani mevcut toplumsal ilişkiler tarafından oluşturulan bir konumdur. Bunun somut anlamı şudur: sinema faaliyeti(üretim ve tüketim süreci ile birlikte değerlendirildiğinde), içinde bulunduğu koşullar itibarıyla, yani kapitalist üretim biçimi ve tüketim kültürüne bağlı olarak, ister bunları yeniden üretsün ister bunlara karşı eleştirel bir tutum takınsın, politika, sinemaya kendiliğinden eklemlenir. Bu politik zorunluluk sinemanın ideolojiyle sıkı bir ilişki içinde olduğunu da gösterir. Eğlence sektörü içinde kitleleri tüketime yönlendirmesi anlamında ideolojik bir içeriğe sahipken sanatsal bir faaliyet olarak da bir bilinç durumunu yeniden üretmesi adına ideolojik bir içeriğe sahiptir. Her iki durumda da ideoloji sinemanın toplum içindeki konumunu ve etkinliğini belirlemede başat öneme sahiptir.

Sinema üzerine yapılan bu genellemeleri tek tek bütün filmler üzerinde somutlaştırabiliriz. Örneğin yönetmenliğini Gabriele Muccino'nun yaptığı 2006 yılında çekilmiş olan *Pursuit of Happiness* filmi sadece ABD'de milyonlarca kişi tarafından izlenmiş ve yaklaşık 162 milyon dolar hâsılat elde etmiştir ve bu rakamın üçte birinden daha az bir maliyeti olmuştur. Sadece bu rakamlar bile filmin üretim ve tüketim döngüsündeki konumunu

anlamak için yeterlidir. Ancak bununla birlikte yukarıda sinema için genellemiş olduğumuz politik-ideolojik konumu *Pursuit of Happiness* filminin kendi içeriğinden hareketle somutlaştırabiliriz. Film kısaca ticarete atılmaya hevesli orta sınıf bir ailenin üyesi olan bir adamın sıfırdan başlayan başarı öyküsünü anlatır. Film boyunca hep “iyiler” ve “kötüler” arasında başarılı olmaya çalışan karakter filmin sonunda başarıya ulaşır. Standart bir film içeriği olarak görülebilecek bu kurguda filmin politik konumunu bu “iyiler” ve “kötüler”den oluşan karakterler belirginleştirir. Bütün “iyi” karakterler toplumun eğitilmiş, kariyer sahibi ve zengin bireyleri iken yani sistemle sorunu olmayanlarken “kötü” karakterler eğitimsiz, fakir ve başarısız tipler yani sistem içinde sorun yaşayan karakterlerdir. Standart izleyiciler olarak bizler filmin drammatizasyonuna bağlı olarak bu kurgunun farkına varsak dahi ana karaktere odaklanmaktan dolayı bunu dile getiremeyiz. Böylece film politik olarak bizi ana karakterle bütünleştirirken başarı kültürüne giden yolun üstü örtük bir biçimde sistemin içinden geçtiğini söyler.

Bu politik içeriğin tam tersi örnekler de verilebilir. Sergei Eisenstein tarafından 1925 yılında çevrilen *Bronyenosyets Potyomkin* filmi Rusya’da Çar’a karşı ayaklanan askerler ve halkın ittifakını anlatmaktadır. Çar’a bağlı bir polis görevlisinin bir kadın ve bebeğine karşı kötü davranışına muhalif askerler tarafından müdahale edilmesi ve halkın bu duruma katılarak isyan başlatmasını konu edinir. Burada da çok daha saf ve somut biçimiyle politik-ideolojik bir yönlendirmeden söz edilebilir. İsyanın tek ve basit bir olaydan çıkması ve genişlemesi mevcut olumsuz koşulların toplumun genelinde var olduğunu ideolojik olarak ima ederken asker ve halk ittifakı o dönemdeki Sovyet politikasının ideolojik içeriğini onaylamaktadır.

Örnek olarak gösterilen bu filmlerin politik konumunu belirleyen içerikleri, benzer şekilde bütün filmlerde üstü daha örtük biçimde ya da daha karmaşık olarak izleyiciye sunulur. Filme eklenen bu politik karakter sadece filmin kendisine ait içsel dinamiklerle değil aynı zamanda dışsal etkilerin filme dâhil olmasıyla var olur. Bu dışsal etkilerin film üzerinde sahip olduğu belirleyici nitelikler, zamansal ve mekânsal olarak belirlenmiş mevcut toplumsal ilişkilerin politikaya yansımalarının bir izdüşümüdür.

O halde bir filmin toplumsal-politik konumu iki düzeyde gerçekleşir. Bir taraftan filmin kendisinin amaçladığı ve anlatısını oluşturan öğelerin kurgulanmasıyla kendi içinde taşıdığı politik bağlam; diğer taraftan bu kurgu ve anlatının sahip olduğu politik içeriğe dışarıdan eklenen ve mevcut toplumsal koşulların film üzerinde yaratmış olduğu politik

anlamdan bahsedebiliriz. David Fincher'ın 1999 yılında çekmiş olduğu *Fight Club* bu iki farklı politik konuma belirleyiciliğine örnek olarak gösterilebilir. Filmin kendi kurgusu ve anlatısı mevcut toplumsal sisteme karşı mücadele eden bir grup insanı anlatmaktadır. Bu anlamda filmin kendi kurgusu ve anlatısı içinde politik konumu çok nettir. Ancak filme dışsal olarak eklenen toplumsal-politik konum film üzerine yorumların değişmesine imkân vermiştir. Çekildiği yıldan 11 Eylül olaylarına kadar olan zaman filme ilişkin yorumlar içinde politik konumunun tanımı sol politikanın sahip olduğu kavramlar içinden yapılırken 11 Eylül olaylarından sonra filme ilişkin yorumlarda post-modern faşizm çözümlenmeleri ağırlık kazanmıştır. Bu da sinema eleştirisindeki filme dışsal olan etkilerin filme olan yansımaları örneklendirmektedir.

2- Sinema Eleştirisinin Politik Evreni

Sinemanın anlatı yoluyla bir anlam üretmesi ve bunu açık olduğu kadar üstü kapalı olarak da yapması, neredeyse sinema tarihi kadar eski olan bir sinema eleştirisi düşüncesinin de gelişmesine yol açmıştır. Sinemanın bir anlatı üretmesi ve bunu sistemleştirmesi sürecine bağlı olarak sinema eleştirisi de karmaşıklaşmış yani sinemanın gelişmesine paralel bir gelişme izlemiştir. Sinemanın ilk yıllarında sadece film tanıtımları üzerine kurulmuş olan sinema eleştirisi, daha sonraki yıllarda sinemanın farklı perspektiflerden farklı anlatılar üretmesine bağlı olarak gelişmiştir. Böylece amaçlanan şey filmin sunduğu anlatıdaki kurgunun anlaşılmasıyla birlikte filmin sahip olduğu alt-metninde anlaşılması için gerekli araçları sağlamak olmuştur.

Bir endüstri olarak sinemanın ortaya çıkışıyla birlikte filmlerin sahip olduğu politik konum ve yine aynı şekilde politik belirlenmişlik sinema eleştirisinin filmler üzerindeki çözümlenme ve kısmi olarak gücünü arttırmıştır. Buna bağlı olarak çok farklı sinema eleştirisi türleri oluşmuş ve bunlar kendi kavramlarıyla bir sinema filmine yönelmiş, filmin sahip olduğu anlam örgüsünü kendi kavramları aracılığıyla açıklamaya ya da anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu amaca yönelmiş birçok farklı sinema eleştirisi türleri arasında yapısal eleştiri, sosyolojik eleştiri, psikanalitik eleştiri, feminist eleştiri başlıca eleştiri türleridir.

Bu eleştiri türleriyle ilgili olarak söylenebilecek ilk şey bahsedilen bu eleştiri türlerinin kendilerine ait kavramlar üzerinden bir sinema eleştirisi türü geliştirdikleridir. Kendi kavramlarını kullanarak (örneğin psikanalizde id, ego, süperego, sosyolojide ağ toplumu,

toplumsal konum, yapısal eleştiride yapı-özne vb.) filmin sahip olduğu anlam örgüsü çıkartılmaya çalışılır. Ancak bu durumun olumsuz bir özelliğinden bahsetmek gerekir. Bahsedilen bütün eleştiri türleri filme sadece tek bir perspektiften bakmaya mahkûmdur. Sahip oldukları kavramlara en uygun olan perspektif eleştirinin de o noktadan ilerlemesine imkân vermekle birlikte sıklıkla filmin kendi iç bütünlüğü ve tutarlılığı görmezden gelinir. Bütünlüklü bir film eleştirisi için olumsuz bir etki yaratan bu duruma bağlı olarak film kendi bütünlüğünden koparılarak bazı yönleri ön plana çıkartılır ve filme ait olan içsel anlam örgüsüne dışarıdan bir anlam kurgusu dâhil edilmeye çalışılır. 11 Eylül'den sonra *Fight Club* filmine yönelik geliştirilen akademik veya değil sosyolojik eleştirilerin büyük bir bölümünü filmdeki karakterlerin toplumsal konumuna bağlı olarak faşizm çözümlemelerin oluşturmuş olması, dışarıdan dâhil edilen ve filmin kendi bütünlüğünü es geçen parçaya yönelmiş film eleştirisine örnek olarak gösterilebilir. Ancak bu durum bahsi geçen sinema eleştiri türlerinin odaklandıkları noktalar üzerine başarılı çözümlemeler yapmadıkları anlamına gelmemektedir. Daha çok başarılı çözümlemenin filmin bütününe yansıtılmıyor olması eleştiri için kendi içinde bir problem teşkil etmektedir.

Bütünün değil de parçanın çözümlene için kullanılması –ki bu bahsedilen sinema eleştirisi türleri için zorunlu bir yönelmedir- kaçınılmaz olarak filmin politik yöneliminin ve politik alt-metninin merkezi önemdeki vurgularının çözümlenmesini ve yorumlanmasını yanlış ifadelendirecek öğeleri içermesine olanak sağlayabilir. Daha açık bir ifadeyle bütünden hareketle parçaya değil de parçadan hareketle bütüne doğru yapılacak bir film çözümlenmesi filmin politik konumunun yanlış anlaşılmasına yol açacaktır. Öyleyse bir filmin kendi içsel yapısının bütünlüklü olarak çözümlenmesine imkan vermeyen bir film eleştirisi türü her zaman o filmin dışsal unsurlarla beraber oluşturduğu politik yönelimini ve konumunu da isabetli bir şekilde çözümlenmeye olanak sağlamaz.

Bu nokta belirli bir perspektiften yapılacak film eleştirisinin sadece kendi başına eksik kalacağına göstergesidir. Film eleştirisi ancak, dışsal unsurlarda dahil olmak üzere bir bütün olarak ele alabilecek bir yaklaşımla filme yöneldiğinde tutarlı bir yorum oluşturabilir. Buradan şu sonuçlar çıkarılabilir:

- 1- Filmin tutarlı bir eleştiriye tabi olabilmesi için kendi içinde bir bütün olarak ele alınması gerekir.

- 2- Film eleştirisinde odaklanılan parçanın bir bütüne ait olduğu göz önüne alınarak hareket edilmeli ve kullanılan kavramların tutarlılığı bu parça-bütün ilişkisi içerisinde kurulmalıdır
- 3- Film eleştirisinde odaklanılan parçadan tekrar filmin bütünlülüğüne gidilerek çözümlemenin film içindeki tutarlılığı sağlanmalıdır.
- 4- Bütün bu çözümleme sürecinden sonra filmin politik konumunu belirlemek adına dışsal unsurlar çözülemeye dâhil edilmeli ve eleştiriye tarihsel bir konum kazandırılmalıdır.

Ancak bu dört maddede ifade edilen önermeler filmin kendi iç bütünlüğü ile dışsal unsurların bir arada değerlendirilmesi sonucunda film eleştirisinin yapısal bütünlüğünün kurulmasına ilişkindir. Bununla birlikte filmin bir anlam kazanmasında iki önemli unsur daha söz konusudur. Bunlar yönetmen ve izleyici (eleştirmen)dir. Filmle birlikte bu iki bu iki unsurun anlam üretme pratikleri değerlendirildiğinde yapısal bir bütün olan filmde toplumsal bir anlam çıkarılabilir.

3- Bütünlüklü Politik bir Film Eleştirisine Doğru

Filmin mümkün ölçüde nesnelleştirilen yapısı film eleştirisi için gerekli malzemeyi sunmakla birlikte yönetmen ve izleyicinin (eleştirmen) öznel karakterlerinin de filmin oluşturduğu ya da oluşturabileceği anlamlar için belirleyici önemi vardır. Bu üç unsur arasındaki ilişki bizi klasik bir hermenötik (yorum bilgisi) tartışma içine çeker. Hermenötik içinde daha çok yazar, metin ve okuyucu bağlamında gelişen tartışma, buradaki konu itibarıyla yönetmen, film ve izleyici arasındaki ilişkide de gözlemlenebilir.

Yukarıda nesnel bir film eleştirisi için ortaya konulan önermeler filmin kendi içinde nesnel bir konum kazanmasına yöneliktir. Yönetmenin ve izleyicinin (eleştirmen) öznel durumları filme dâhil olacak dışsal unsurlardır. Yönetmen ve izleyicinin (eleştirmen) bu öznellikleri ise yine mevcut toplumsal yapı ve ilişkiler tarafından üretilir. Yani her iki öznel görüş de politik bir içeriğe sahiptir. Bu politik öznel konular, eleştiri için nesnel bir bütünlüğün oluşturulabileceği filme zorunlu olarak dâhil olurlar.

Yönetmenin film ile olan ilişkisi göz önüne alındığında mevcut üretim koşulları içinde filmin sadece yönetmenin düşüncelerinin bir ürünü olduğu söylenemez. Tıpkı metanın kendisini üreten işçiden bağımsız olması gibi film de yönetmenin eylem ve düşüncelerinden

ayrı olarak kısmi bir özerkliğe sahiptir ve hatta film son kertede yönetmen tarafından belirlenmesine karşın yönetmen ve film arasında oluşum sürecinde karşılıklı bir etkileşimden söz edilebilir. Yönetmen ve film arasındaki ilişkinin bir etkileşime dayanması yönetmenin politik tavrının da ve hatta politik olmayan pratiklerinin de film için politik bir nitelik taşıması anlamına gelmektedir.

İzleyicinin (eleştirmen) öznel perspektifi söz konusu olduğunda ise filmin anlam yaratmada sahip olduğu özerklik daha da genişler. İzleyici (eleştirmen) bu üretim sürecinin son halkasını oluşturur ve yönetmenin ve filmin aksine tek başına filme ilişkin bir anlamlandırma bütünlüğü taşıyamaz. Sadece öznel beğenilerini ifade edebilir. İzleyicinin (eleştirmen) anlam üretmesinin yolu en azından yönetmen ya da film ile anlamlandırma pratiğine dönük bir ilişki içine girmesi gerekir.

Bu noktada şuna dikkat çekmek gerekir; filme dışsal olan bu iki farklı öznel perspektifin filme yönelik bir anlam oluşturması ya da daha doğru bir ifade ile anlam oluşturma çabası birçok farklı anlamın ortaya çıkmasına yol açabilir mi? Eğer film eleştirisinde filmin kendi iç bütünlüğünün nesnel koşulları ortaya konmamış olsaydı bu sorunun cevabı birbirine zıt birçok farklı anlam üretilebileceği yönünde olurdu. Ancak eleştirinin nesnel koşullarıyla birlikte düşünüldüğünde farklılaşacak çözümleme ve anlamlandırma pratikleri belirli, somut ve nesnel bir bağlama tabi olmakla birlikte, oluşabilecek farklı yorum perspektifleri politik konuların ifadelendirilmesi anlamında öznelleşebilir.

Öyleyse bir film eleştirisi eleştirinin nesnel değerlendirme koşullarıyla beraber farklı öznelliklerin ve politik tutumların bir ilişkisidir. Bu nesnel durumun ve öznel koşulların etkileşimi film eleştirisinin de politik koşullarını belirlemektedir. Ancak politik bir yönelim için yani öznel düşüncelerin sunumu adına filmin bütünlüklü yapısının göz ardı edilmemesi ve parça ve bütün arasında kurulacak olan ilişkinin nesnel ölçütlere bağlı kalarak değerlendirilmesi gerekmektedir.